

Többek között a hajdani magyar temetkezési szokások is tovább élnek a cigányok mai szertartásaiban. A Hajdú-Bihar megyei Nagyrábén (Berettyóújfalu térségében) munkatársunk a helybeli református lelkipásztor és egy roma etnikumú presbiter tapasztalatait osztja meg a megőrződött búcsúztatási szokásokról.

„Értsem, mit jelent elkészönni”

– Michels Richárd nyolc évvel ezelőtt – néhány év lelkészi gyakorlat után – került erre a régi bihari településre, Nagyrábéra, ahol azóta is református lelkészként szolgál. Miért ezt a pályát választotta?

– Tokaji születésűnek vallo magam, mert gyermekkoromat a neves borvidéken és Sárospatak környékén töltöttem. Nem volt korábban lelkész a családban, de nagyapám presbiter volt, akit a templomból temettek. Tizenhárom esztendősen lettem megkeresztelve, néhány hónappal később konfirmáltam. Nyíregyházán jártam szakközépiskolába. Meg se tudnám mondani, mi is a pontos végzettségem, mert olyan hangzatos neve van. Mikor megkérdeztem, mire jó ez a papír, amit az érettségi mellé kaptunk, azt felelte rá az osztályfőnökünk, hogy „minden háztartási gépet szerelhetsz egy kicsit, csak a mikrót nem”. Nem éreztem elhivatottságot a tanult szakmám iránt, és csak lassan fogalmazódott meg bennem a gondolat, mi is akarok lenni. Kezdetben építésmérnöknek, majd jogásznak készültem, aztán meghoztam a végső döntést és a teológiára adtam be a jelentkezésemet.

– Utóbbi egyetemi tanulmányai során a záródolgozatának fókuszában a nagyrábéi cigány temetések állnak a hagyományok tükrében. Hogyan került kapcsolatban a cigányság temetkezési szokásaival?

– Már az első szolgálati helyemen meghatározó élmények érték, mert azon településen nagy lélekszámú cigány közösség élt, sok volt a hittanosom, sok volt a keresztlő és részese lehettem már akkor néhány temetésnek is. Már akkor feltűnt, hogy a temetés során csak egy ember intézi a család ügyeit, azzal vagyok kapcsolatban a kezdetektől a gyászszertartás

végéig. Az első különös esetem is egy temetéshez kapcsolódott. A temetéssel kapcsolatos megbeszélésen kértem, hogy a prédikáció alatt csend legyen. Ez így is volt egy darabig, de az egyik hozzátartozó mégis elkezdett jajveszékélni. A temetéssel megbízott családtag eleinte pissegett, aztán kivitte, jobbról-balról arcul teremtette, aztán mikor visszatértek a ravatalozóba, csend lett. Megkérdezte tőlem: jó lesz így lelkész úr? Mit tudtam volna erre felelni a gyászszertartás közben? De ha lelkész kollégáimmal összejövünk, szinte mindannyian tudunk egy-egy sajátos cigány-temetésről beszámolni. Arról, hogy számunkra talán szokatlan módon élük meg gyászukat, és sok olyan vonásuk van, ami nekünk különös.

– Mit tapasztalt Nagyrábén a cigány közösség temetkezési szokásaival kapcsolatban?

– Ha Nagyrábéről kellene beszélnem, akkor az jut eszembe, hogy ez egy élhető és élni akaró közösség. Sokat foglalkoztatott a kérdés, hogy vajon értjük-e, hogy mi miért történik egy cigány-temetésen, de az is felmerült bennem, vajon ők értik-e, amit mi reformátusok mondunk a temetési szolgálat alkalmával? Vajon hozzájuk és nekik beszélünk-e, vagy csak szeretnénk minél előbb túl lenni rajta, kerülve a lehetséges konfliktusokat? Tudunk-e melléjük állni, és tudjuk-e gyászukban kísélni őket? Érdekes volt számomra a különbség a cigány és a nem cigány ember között, mikor a halállal és a gyásszal kell szembenéznie. Úgy hiszem, lelkészként feladatom, hogy értem, mit jelent számukra halottaiktól elköszönni és őket gyászolni. A nyolc év alatt sikerült megismernem a települést, az embereket, a településen élő cigány kisebbséget is, akik a lakosság 15 százalékát alkotják. A lakosság döntő része református, a falu egyetlen temploma is az. A református gyülekezet összetételét tekintve nem mondható öregnek. Gyülekezetünk nyitott és befogadó közösség. A gyülekezet részét képezik a cigány kisebbséghez tartozók is. Alkalmainkat rendszeresen látogatják, s egyházunknál veszik igénybe az életfordulókhoz kapcsolódó szolgálatokat, mint például keresztesítés, temetés. Megkerülhetetlenül közösségünk tagjai. Óriási segítséget jelent a számomra az a cigány származású presbiterem, aki minden ilyen temetésen ott van mellettem, s ha valami nincs rendben, vagy kérdésem lenne, ő segít, és intézkedik. Így nem követek el olyan hibát, ami a gyászolók számára bántó lehetne. Mivel a cigányság körében tisztelt emberről van szó, elfogadják azt, amit mond, hallgatnak is rá, nekem pedig biztonságérzetet ad.

– Az evangélium nem mindenkihez egyformán szól?

– Igen, de a temetés egy család tragédiája. Elsősorban értük és nekik szól az evangélium és a vigasztalás. A lelkész segítő figyelme elsősorban a gyászoló családra kell fókuszáljon, s csak azután a gyászoló gyülekezetre. A keretek és a liturgia betartása megtartja a lelkészt és a gyülekezetet is. Azonban ha cigány temetésről beszélünk, a keret csak minket tart meg, és nekünk ad biztonságot. Mert számukra mások a keretek és az sem biztos, hogy bele tudnak

helyezkedni a mi elvárásainkba. Ezért ha úgy gondolják, igenis rá fognak gyűjtani, és ez nem a tiszteletlenség jele lesz. A központ a feltámadott Krisztus, aki a gyászoló mellett van, s szeretné elkísérni ezen a nehéz úton. A lelkész feladata az, hogy a reménytelenségben utat mutasson, mellé álljon és kísérje a gyászolót, a feltámadott Krisztussal együtt. A prédikációban lehetőség van arra, hogy közelivé válhasson a megfogalmazott üzenet a gyászolók és az ott lévők számára. A temetési szolgálat elvégzéséhez elengedhetetlen, hogy találkozzunk a gyászolókkal. Van olyan egyházközség – főképp nagyobb városokban –, ahol a lelkész nem találkozik a gyászolóval, hanem az irodai alkalmazott veszi fel az adatokat. A közvetlen kapcsolat így nincs meg a gyászoló és a temetési szolgálatot végző lelképásztor között. Véleményem szerint ez a fajta kapcsolat elengedhetetlen feltétele az alapos felkészülésnek, és a gyászolóval kialakítható lelki gondozói kapcsolatnak.

A tajtékipipát is a sírba tettük

Ajtai Márton presbiter 1955-ben született, mezítlábas, klottgatás gyerekként került az iskolába. Hajóépítőnek jelentkezett, de végül kőművesnek állt. 2002-ig, leszázalékolásáig dolgozott az építőipari cégnél. Járt a cseheknél a lengyeleknél, svédeknél. Volt Berlinben, Stuttgartban, Salzburgban. Soha nem származott abból hátránya, hogy cigány, 1990-ben önkormányzati képviselőnek is megválasztották szülőfalujában, Nagyrábén, aztán a kisebbségi önkormányzatban tevékenykedett. Beszéli a lovári nyelvet, ismeri a hagyományokat:

– Először is, ha nálunk, cigányoknál meghalt valaki, függött attól, hogy az illető férfi vagy nő. Ha az elhunyt férfi volt, a férfiak öltöztették fel, ha nő volt, természetesen az asszonyok. A hozzátartozó nem öltöztethetett. A házban lévő tükröt letakarták egy ruhadarabbal. Gyermekekoromban az elhunyt a háznál maradt, vagy szekérrel kivitték a hullaházba. Ha a házban maradt, a szoba közepén, a tartógerenda alá tették a koporsót, ha felravatalozták. Általában két estét virrasztottak, de reggelig jelen volt majd mindenki, a közeli rokonok mindenképpen. A férfiak úgy mentek be, hogy részvétet kívántak a családtagoknak, és vittek magukkal egy fél liter pálinkát, vagy egy liter bort, és letették az arra kijelölt helyre. Az asszonyok gyertyát hoztak, és bent a szobában meggyújtották. Egy vagy több szál égett folyamatosan egész éjszaka. Ahol a férfiak virrasztottak, oda a nők és gyerekek nem mehettek be. Külön ültek le kisebb-nagyobb csoportokban. A virrasztáson sokat beszélgettek mindenről, de legfőképp az elhunyról. Egy fiatalember meg volt bízva, hogy amit hoztak pálinkát, azzal körbe kínáljon mindenkit.

– Nem változtak meg attól a szokások, hogy a temetkezési vállalat bonyolítja a temetéseket?

– Van, aki él a lehetőséggel, és igénybe veszi a szolgáltatásokat, de a vállalat nem gördít akadályt, ha ragaszkodunk a hagyományokhoz. Régen, az utolsó virrasztás hajnalán 15-20 fiatal fiú kiment a sírt kiásni, egy idősebb irányításával. Mire a nap felkelt, a sír ki volt ásva. Minket, fiatalokat az öregek tanítottak, hogy kell kiásni a sírt. A sír oldalát simára lefaragtuk. Az egyik oldalban egy fűzfa volt, meg béke poraira, a másik oldalába, hogy hány évet élt. Elég sokszor kellett nekem belevésnem egy késsel. De amíg a sírt ástuk, közben pálinkával kínálgattak. Ami nem fogyott el pálinka, azt ott hagytuk a temetőben, vagy a sírba tettük. A magyarok ismerték ezt a szokásunkat, volt, aki sajnálta közülük a bontatlan üvegeket odaveszni...

– Ha jól hallottam, a gyászkocsi inkább csak kellék volt egy-egy cigány temetésen?

– Valóban, a menet elején a lovas gyászkocsi haladt, de az elhunytat kézben vitték ki. Tizenkét férfi ment a koporsó mellett és 80–100 méterenként váltották egymást. Még a hetvenes években is a háztól vitték ki az elhunytat, legtöbbször zenészóval. A temetőben a szertartás elég rövid volt, a lelkész elmondta az életútját, sokat nem tudott róla, amit elmondhatott, de volt olyan is – Kiss Laci bácsi szolgálata idején –, hogy megállt a templomnál a menet és ott hangzott el a gyászistentisztelet. A sírba az elhunyt személyes holmijait is betettük a koporsó mellé. A feleségem nagyanyja például pipás öregasszony volt, hosszú szárú tajtékpipáját szívesen megtartottam volna, de a család ragaszkodott hozzá, hogy azt is a sírba helyezzük. Volt, hogy az elhunyt mellé még pénzt is tettünk, hogy a másvilágon legyen mit költsön. A behantolásban – amit a fiatalok végeztek –, sem vehetett részt a rokonság. Nem volt szabad, hogy föld érje a koporsót, ezért azt a koporsó alján kialakított padmájba (üregbe) tettük, és lezártuk egy deszkával vagy lefedtük nádpallóval. Ha a pap el is ment, a család ott maradt, kint a sírnál. Volt, hogy csak este jöttek haza. Rágyújtottak, s ha ez elhunyt dohányzott, a fejfa mellé is tettek égő cigarettát, és öntöttek pálinkát a sírra is, olyat, amit szeretett életében.

„Minden elhangzott szónak súlya van”

– Okoztak-e önnek az első időkben nehézséget a cigány temetéseket kísérő furcsaságok, hangok, rítusok? – kérdezem ismét a lelkészt.

– Kezdetben félelem fogott el, s ebből kifolyólag szerettem volna minél hamarabb túl lenni a temetésen, ám idővel közelebb tudtam magamhoz engedni mindazt, ami ilyenkor jelen van, és a félelmem elmúlt. Ebben sokat segített az, hogy kezdtem megismerni a kultúrájukat, szokásaikat, amikbe kapaszkodnak, amik megtartják őket. Ennek eredményeképpen már nem félelmet keltő mindaz, amit látok, hanem tiszteletet ébreszt bennem, és elfogadást eredményez. Két temetésem is volt a közelmúltban, az egyik a hagyományos szokásokat követte, de a másikban is fel-felbukkantak a tradíciók. A gyászolóval való beszélgetés során mindig rákérdezek arra, hogy milyen lesz a temetés. A temetkezési vállalat emberi intézik az egészet vagy a család. Azt szükséges tisztázni, hogy a régi szokások szerint történjen-e a temetés, vagy a helyi magyar családoknál szokásos módon. Ha a cigány hagyományok szerint történik, akkor a felravatalozást a temetkezési vállalat emberei végzik, de a hantolásban a barátok és ismerősök is besegíthetnek. A temetőben tovább él az a régi szokás, amiről Ajtai presbiter beszélt, hogy nem engedik a temetkezési vállalat embereinek, hogy a halottszállító autóval vigyék ki az elhunytat a ravatalozóból a sírig, hanem kézben viszik ki a koporsót, egymásnak adva. Ez is része az elhunyttal való foglalkozásnak, a halotról való gondoskodásnak.

– Milyen volt az igazi cigány temetés?

– Ez is úgy indul, mint a többi, megkérdeztem a gyászolótól, hogy mire számíthatok, azt mondta „rendesen lesz” temetve, azaz mindent a temetkezési vállalat emberei intéznek. A temetés délután két órakor kezdődött. A koporsó az utolsó percig nyitva volt. Mielőtt beléptem volna a ravatalozóba, akkor kértem meg a sírásokat, hogy tegyék rá a fedelet a koporsóra. Ez már mindenki által elfogadott, de a cigányság körében inkább a nyitott koporsóval való temetést preferálják. A szemfedele a koporsó lezárása előtt kivágják, mert nem lehet teljesen lefedve az elhunyt arca. A koporsó lefedése egy kis zavart keltett, mivel az idősebb családtagok nem szerették volna lefedni. Végül abban maradtunk, hogy a szertartás idejére ráteszik a koporsófedelet, és a ravatalozói szertartás után még leveszik, hogy elbúcsúzhassanak tőle. A lefedett koporsó és a zene elhallgatása azt eredményezte, hogy csend lett, bár volt egy ki morajlás. S az sem meglepő, ha néhányan kimennek dohányozni a szertartás alatt, mert ez megszokott, elfogadott, nem szabad sértésnek venni. A szertartás alatt azonban már figyeltek. Csend volt, nem volt hangos sírás, de még zaj sem. A szertartás végeztével – miután kimentünk a ravatalozóból – bement két sírásó, és levette a fedelet a koporsóról. A zenészek ekkor újra játszani kezdtek. Sírás, rosszullét, jajgatás kísérte az elhunyttól való elköszönést, ami csupán néhány percig tartott, de lehetett volna akár 15 perc is, hiszen utoljára láthatták őt, és nehezen tudták elengedni. Az is kiolvasható mindebből, úgy akarnak elbúcsúzni a halottól, hogy az ne hogy megharagudjon rájuk, hogy lássa – és mások is lássák –, mennyire szerették őt, és tisztességgel temetik el. Míg kiértünk a sírhoz, a négy cigányzenész végig énekelt, az éneket gitárokkal kísérték. A sírnál tovább folyt az éneklés és csak addig hallgatott el, amíg a liturgia szövege hangzott. Érdekes volt számomra az, hogy mind a ravatalozóban, mind pedig a sírnál csendben voltak és figyeltek.

– Mennyire érintette meg a liturgia a gyászolókat?

– Úgy éreztem, minden elhangzott szónak súlya van számukra. Az áldás után engedték le a sírba a koporsót. A koporsó mellé a lábához tették az elhunyt személyes tárgyait: ruháját, poharát, tányérját, valamint a virrasztóból megmaradt pálinkát, sört és gyertyát. A hantolás alatt egy ember folyamatosan kínálta az ott lévőket pálinkával, s közben többen rá is gyújtottak. A hantolás végéhez közeledve a sírás hol elhalkult, hol felerősödött. Ezután a temetés egyházi része befejeződött, de a család még maradt. Mivel az elhunyt dohányzott, többen rágyújtottak egy cigarettára, s a még égő cigarettát rátették a sírra, mintegy odaadva a halottnak. Ha a temetést nézem – úgy hiszem – minden tisztelet meg volt adva az elhunytaknak, s „szépen lett eltemetve”. Egy szép élettől vettünk búcsút. Aztán a temetés után kiderült, hogy otthagya a családját, egyedül tengette életét, alig volt valamije, és gyermekei sem foglalkoztak vele. Akkor hát mire a szép életrajz, a díszes koporsó, ha nem volt jó a kapcsolatuk? Mindegy milyen ember volt életében, de halálában a lehető legjobbat kell kapnia, s tisztességes temetésben kell részesülnie. Családja ennek tett eleget. A zenészek, a koszorúk, a könnyek, a jajgatás, mind neki és érte szólt. Mert megadják halottaiknak a tiszteletet. A romák között egy család gyásza, az egész közösség gyászává válik. Nem marad magára a gyászoló család, hanem mindenki ott van mellette. Nem utasítják el maguktól a fájdalmat, hanem megélik érzelmeiket. A külső szemlélő számára ez sokszor túlzó, színjátékba illő mozzanatként tűnhet, de számukra mindez természetes. Nekik az a természetes, hogy jajveszékelve kell elsiratni az elhunytat. A prédikáció alatt végig figyelték, mi hangzik el, és nagyon kellett arra vigyáznom, hogy csak olyat mondjak, amit információként az elhunyt családjától kaptam. Még akkor is, ha nem tartottam igaznak, mert nem az én tisztem ezt megítélni vagy mérlegelni, ám ez segít nekik a halottól való elbúcsúzásban, lelkiismeretük megnyugtatásában és saját életük továbbélésében. A temetési prédikáció arra irányult, hogy a halotthoz fűződő viszonyukat kifejezze. Azt, ahogyan most gondolnak rá.

– A következő cigány temetésre sem kellett sokat várni...

– Az előző temetés másnapján volt ez a búcsúvétel. Az adatfelvételre szerdán került sor, a másik temetést megelőző napon. Az elhunyt egyik gyermeke jött el feleségével, egy tanultabb ember kíséretében, aki szinte az egész megbeszélés alatt az elhunyt fia helyett beszélt. Egy édesanyát temettünk, akiről mindenki tudta, hogy nagyon szerette a gyermekeit, unokáit, a családját. Ők egy egyszerű, de szép temetést szerettek volna. A ravatalozóban csendes zene szólt, nem volt kiabálás, sem hangos jajveszékelés. Mikor beléptem, csend volt és a koporsó már le volt fedve. A temetés előtt a sírásókkal beszélgetve derült ki, hogy az eső miatt a kiásott sír többször beomlott így félt, hogy újra beomlik, amikor ráteszik majd a koporsót a deszkákra. A nagyobb bajt elkerülve azt javasoltam, hogy amint kiérünk, tegyék le a koporsót a sírba. Ezt a családdal is egyeztetni kellett, szerencsére, ők is egyetértettek a szükséges változtatással. A család a ravatalozóban a koporsó mellett csendben állt. Aki sírt, azt is csendben tette. Látszott

a fájdalom az arcukon, mégis hangtalanul viselték. Érzelmi kitörések nem voltak. Mindenki arra figyelt, hogy mit mondok az elhunytól, és milyen nevek hangzanak el a búcsúztatóban. Egy hagyományos, nem cigány temetésnél többször észrevehető, hogy nem figyelnek arra, ami elhangzik, csak a búcsúztatóban felsorolt nevekre. Ebben az esetben azonban minden kimondott szóra figyeltek, többször bólogattak, vagy helyeslően felnéztek. A prédikáció az elhunyt édesanya szeretetét, gondoskodását, értük való fáradozását emelte ki, s arra az érzelmi kötődésre reagált, ami megvolt az elhunyt és gyermekei, valamint unokái között. A ravatalozói rész után sem volt hangos szó vagy sírás, mintha nem is cigány-temetésen lennénk. A sírnál is minden csendben zajlott. A használati tárgyait itt is a koporsó mellé tették, de ezeket a szokásokat leszámítva, már olyan volt minden, mint egy magyar ember temetésén. Szembetűnő, hogy a fiatal generáció már csak azt tartja meg a hagyományokból, ami számukra elfogadható. A virrasztás azonban itt is megmaradt, ami abban segítette őket, hogy el tudjanak búcsúzni az elhunytól, a róla való beszélgetés és a vele való foglalkozás által. Az idő halad, a hagyományok pedig egyre inkább kopnak, itt is.

– A mi hagyományaink nem a cigány temetéseken éltek tovább?

– Valóban, a korábbi temetési szokásaink nagyon is hasonlóak, sőt sok esetben ugyanazok voltak, mint ma a cigányságnál. A tükör letakarása, a virrasztás, a halotti tor, az érzelmek és a fájdalom kifejezése mind-mind erre utalnak. A kérdés ennek ismeretében már nem az, vajon nagy-e a szakadék a cigányság és a magyarság temetési szokásai között, hanem az, hogy mi miatt hagytuk el temetési szokásainkat és hagyományainkat? Éppen a cigányság az, aki a mi hagyományainkat megőrizte és továbbvitte, legalábbis Nagyrábén ezt tapasztalom. Mindez pedig egy hatékonyabban végezhető szolgálat kapuját nyitotta meg számomra, s rávilágított arra is, hogy a cigányság otthonra találhat gyülekezeteinkben.

(Forrás: *varad.ro*)